

Dušan Marinković

Igre otvaranja i zatvaranja: *geografija rasutosti*

Uvod

Od mnoštva društveno proizvedenih kategorija, *otvoreno* i *zatvoreno* zaslužuju poseban status. Priroda ih ne poznaje. Zaista, ima li nečeg *otvorenog*; ima li nečeg *zatvorenog* u prirodi – kao datih poredaka? Postoji li prirodna granica između *otvorenog* i *zatvorenog*? Ovi relacioni pojmovi upućuju jedan na drugog, ne mogu jedan bez drugog, iako su suprotstavljeni. Otvoreno je spoljašnje; zatvoreno je unutrašnje. Nešto se zatvara u odnosu na spoljašnje – otvoreno – bez obzira na to da li je ta spoljašnjost nedefinisani, heterogeni prostor ili je to prostor koji sadrži mnoštva *drugih zatvorenih* definisanih entiteta kao delova spoljašnjeg okruženja. No nije li to upravo društvena a ne prirodna odlika? Naša kolektivna istorija je istorija naših zajedničkih zatvaranja i otvaranja; to je naše, društveno iskustvo koje pripisujemo svetu oko nas.

Ove kategorije okružuje izvesna *geografija*. Otvoreni su ili zatvoreni prostori, mesta, polja, regioni. Otvorena su ili zatvorena mora. Otvaraju se prostranstva. Otvaraju se ili zatvaraju pogledi. Sa visoravni, sa uzvišica vidi se više, dalje. Otvaraju se ili zatvaraju granice, „prirodne“ ili veštačke, naše, ljudske. Zatvaraju se vodeni tokovi: u korita rekâ, u bazene jezerâ. Otvaraju se u meandre, u veće slivove, u mora. No ipak, *otvori* li se Brodelov *Mediteran* (2001a), ne nailazi se na za-

tvoreno i otvoreno kao prirodno. Tamo su, na početku, jedino visine, dubine, razmere. Ta duga istorija geografskog trajanja visina, dubina, širina mora da sačeka konjunkturu – *igru razmene* (Braudel 1992) – jednu novu vrstu dinamike i kretanja (Brodela 2001b) koju u postojeću strukturu nepokretnosti date geografije unose ljudska društva. Ta dinamika društvenog, konačno, unosi u geografsko ono istorijsko kao stalnu igru otvaranja i zatvaranja – društava, kultura, politika, privreda, država, naroda, nacija.

Kada stoje jedno nasuprot drugom – otvoreno i zatvoreno su oposredovani jednom od *najčudnijih i najapstraktnijih pojava* (Zaneti 2002: 15) – granicom: „iscrtavanje određene granice tako postaje način da se od drugih nešto dobije: sopstveni prostor gde je moguće postaviti svoja pravila, autonomiju koja je i spolja vidljiva, priznanje različitosti” (isto: 17). Ta stalna istorijska igra zatvaranja i otvaranja, sužavanja i širenja, parohijalnosti i kosmopolitizma, lokalnog i globalnog, identiteta i identifikacija, govora i tišine, autonomije i zavisnosti stvorila je posebna iskustva ljudi na granici. Nikada samozadovoljno zatvoreni i nikada naivno otvoreni, naučiti igru otvaranja i zatvaranja prema *drugima i drugačijem* značilo je stalno učiti igru preživljavanja i znati da sopstveni identiteti nikada nisu samonikli. Oni su odnekud došli, preoblikovani su, ugrađeni u zajedničko „autentično” iskustvo i vrednosti. Građeni su u igri otvaranja i čuvani u igri zatvaranja.

Otvore li se *Pitanja Mišelu Fukou o geografiji* videće se mnoštvo prostornih metafora. Tu su: *pozicija, premeštanje, mesto, polje, teritorija, oblast, tlo, horizont, arhipelag, region, pejzaž* (Fuko 2005a: 94). Tu je, svakako i – granica. Ali šta je to toliko značajno uradio Fuko sa ovim geografskim odrednicama što nisu pre njega uradili oni na koje se poziva: Fernan Braudel, Lisjen Fevr ili La Roa Ladiri – istoričari koji su pokušali „da pokrenu dijalog sa geografijom, odnosno da obnove neku geoistoriju, ili neku antropogeografiju” (isto: 92). Fuko je ove pojmove oslobodio njihove naivnosti, njihove nevinosti. To više nisu pojmovi prostora kao onog *mrtvog, zaleđenog, nedijalektičkog, nepokretnog*, nasuprot dotadašnjoj istoriji u kojoj je vreme bogato, *plodno, živo, dijalektičko* (isto: 96). Kod Brodela je još uvek prisutna ona stara matrica podvojenosti strukture i konjunktura. Kod Fukoa je geografija prepuna moći – „sukobi moći prolaze kroz geografiju” (isto: 96). Time je u statičnost geografskih pojmova, pa i u pojmove otvorenog i zatvorenog, uneta dinamika, ali ne bilo kakva. To je dinamika sveprožimajuće moći koja više nije uobličena, sažeta, ispoljena kao vlast.

Moć je pre rasuta, razučena – po prostorima. U dinamičkom procesu posredovanja otvorenog i zatvorenog, centralizacije i decentralizacije, skupljanja i širenja, koji zadobija svoju prostornost, radi se o „transmisiji i proizvođenju moći” (Berkhout 2005: 319).

Posredovanje granicom i svim ovim ovičenim prostorima i mestima u odnosima *drugih* i *moći* uvek je posredovanje isključivanjem, razgraničenjem, ograđivanjem, izdvajanjem. Tako granica u posredovanim odnosima postaje *međa*, mesto moći, politike i vlasti, pri čemu nije bitno da li je to vidljivo kao jasna politika teritorijalno ograničenih nacionalnih država ili se radi o uređenoj rasutosti regionalnih tipova gde granice poprimaju nestabilnu, fluktuirajuću i kapilarnu strukturu (rasute) moći (Marinković 2012). No kada je jednom, sa Fukoom, prostor oživeo u svojim otvaranjima i zatvaranjima kao igrama moći, proizvod tih igara bio je *drugi*. Jer kad god se povlači granica bilo koje vrste neko ostaje s jedne, a neko s druge strane. Granice povučene u zatvaranjima uvek su međe drugih i nas. Granice proširene otvaranjima suočavaju nas sa *novim drugima* koji su ranije bili udaljeni i daleki. Tako se u zatvaranjima proizvodi drugi isto kao što se proizvodi i u otvaranjima. Pri tome, u igri otvaranja nije zagarantovano neutralisanje postojanja drugog. Taj drugi sada može da pripada jednom novostvorenom prostoru, samo dopola integrisan, samo dopola *naš*. U igri otvaranja drugi je nalik Zimelovom *strancu* koji, kao i kod Fukoa, ne može bez prostora, bez jedne regionalne geografije rasutosti. Ovim se pokazuje, kaže Zimel, „da odnos prema prostoru nije samo uslov, nego je i simbol odnosa prema ljudima. Stranac se ovde ne podrazumeva u smislu koji je do sada više puta naznačen: kao onaj koji luta, koji danas dolazi i sutra odlazi, već kao onaj koji danas dolazi i sutra ostaje” (Zimel 2008: 154).

Sva ova geografija, sociologija otvaranja i zatvaranja, istorija je same Evrope, njenog trajanja i njenog identiteta. To je naša, manje ili više zajednička, stvarnost koja nas oblikuje. Njena je aktuelnost, isto koliko i njena istorija, dovoljan poziv za istraživanje otvaranja i zatvaranja, jer bez tog uvida ne bi bilo moguće razumeti i objasniti evropsku mnogolikost; njenu etničku, kulturnu, jezičku, društvenu, političku, ekonomsku, religijsku heterogenost; i, svakako, njenu današnju i nikada do kraja izvedenu potragu za sopstvenim granicama – geografskim isto koliko i kulturnim, političkim i društvenim – koje će je odrediti prema samoj sebi, a preko njenih velikih i značajnih drugih sa kojima vodi neprekidni milenijumski dijalog (Marinković 2012).

Vojvodina, Balkan i Evropa: igre na granici

Putnik je, još juče, bivao zarobljenik ravnica... Istoričar je pomalo kao i ovaj putnik. On se zadržava u ravnici, na pozornici po kojoj se kreću nosioci glavnih uloga, i čini se da nema ni najmanje znatiželje da krene u visoke i bliske planine.

Fernan Brodel (2001: 31)

Zaista, opozicija ravnice i planine pripada začetku zapadne kulture...

Farineli (2012: 62)

Posebno u kontekstu Vojvodine, igre otvaranja i zatvaranja ispoljiće svoju značajnost i posebnost. Razvijana uvek u evropskom duhu *otvorenosti*, Vojvodina se već duže vreme suočava sa onim istorijskim, političkim i društvenim silama koje nastoje da proizvedu društvenost po staroj matrici *zatvaranja*. Uvek na razmeđu *Mitteleurope* i Balkana, Vojvodina je ponajviše naučila da je sržna strategija civilizacijskog opstanka i razvoja spremnost na otvaranje – za novo i drugačije – a da je suočavanje sa *zatvaranjem* nužnost iz koje je ona vekovima učila. Njena istorija, čak i ona vojna, bila je iskustvo života na granici; i njena je geografija iskustvo granice. Smeštena na višestrukim razmeđima; između Mediterana na jugu i Srednje Evrope na severu; na drevnom, ali očigledno još ne i do kraja izbledelom rimskom limesu koji deli istočne i zapadne kulture, politike i religije; ispresecana rekama čiji su tokovi više etnički nego hidrografski – pre etničko-migratorni no geografski – jer Dunavom se kao tokom služe Nemci; Tisom Mađari; Savom Hrvati. Mnogi drugi narodi služe se drugačijom geografijom. No ta je geografija i manje pristupačna. Dugo vremena ona je močvarna. Teško se pronalaze, a još teže utabavaju migratorni putevi sa juga.

Mnogo puta u njenoj istoriji, možda upravo zbog geografije mnogostrukih granica i međa, ona je razumevana kroz značenja fukoovskih geografskih pojmova, kao polje, oblast, tlo, region, provincija. Polje je *ekonomsko-pravni pojam*; uz njega često ide i *premeštanje* kao vojni pojam (*premešta se armija, trupe se premeštaju, narod*); oblast je *pravno-politički pojam*; tlo je *istorijsko-geografski* (i ideološko-politički) pojam; region je *poreski, administrativni, vojni pojam* (*regere* znači komandovati; regimen-

tacija je vojna raspodela trupa, snaga, a politički – regimentacija je uspostavljanje *apsolutističke dominacije* [Mumford 1986: 81], provincija je osvojena teritorija [*vincere* – pobediti]; horizont je *slikarski, ali i strateški pojam* [Fuko 2005a: 94]. Značenja ovih pojmova, ugrađena u kolektivno iskustvo ljudi koji žive u Vojvodini, spajala su ovaj ravničarski prostor sa iskustvima balkanskih naroda koji su naučili da granice često poprimaju nestabilnu, fluktuirajuću i kapilarnu strukturu rasute moći. Ali ukloniti među nije isto što i ukinuti granicu, „već znači iskidati, iscepovati što je moguće više među, granicu koju ona obeležava, da bi se pretvorila u što prostraniju marginu u kojoj se otvara prostor različitosti. Stanovati na pragu u tom bi slučaju značilo izgraditi i nastaniti ovo treće mesto, čiji centar prolazi i kroz njega i kroz nas, značilo bi da mi sami postanemo pogranični narod“ (Zanini 2002: 24).

Živeti u pograničju, na granicama, na razmeđima, onim istorijskim, isto koliko i kulturnim i političkim, značilo je naučiti da nema samo jedne vrste otvaranja i samo jedne vrste zatvaranja. Kako igrati igru etničkog zatvaranja na prostoru koji ne poznaje etničku homogenost? Kako igrati igru političkog otvaranja kada rasutu moć uvek mogu da pretvore u vlast drugi, bliži i dalji susedi? Konačno, da li se igre političkih i kulturnih otvaranja i zatvaranja isto igraju prema Balkanu, čiji se planinski nabori smiruju na putu prema vojvođanskoj ravnici i prema Srednjoj Evropi, kojoj ravnica više služi kao „prazan prostor“ između nje i Balkana – možda čak, u geopolitičkom smislu reči, kao „praznina“ prema Orijentu? Upravo je ta geopolitička pozicija, ispresecana raznorodnim istorijskim i kulturnim granicama nestalnog karaktera, od Vojvodine učinila i srednjoevropskog i balkanskog *drugog*; i *Mittleurope*, isto koliko i Balkan, prema Vojvodini se odnosi kao prema *drugom*; to je njihov istorijski i politički *drugi*. Dakle, nije to samo prostor koji je u svojim strategijama otvaranja primao druge kao strance, da bi ih – nekad pre ili kasnije, neke manje ili više – u igri zatvaranja učinio *svojima*. Živeti na granicama znači pristati na to da budemo nečiji drugi, u većitoj potrazi za sopstvenom autentičnošću; u dugoj potrazi za identitetom. Onog trenutka kada se na ovim prostorima poseže za izvorima – za izvorima neke autentičnosti, identiteta – često se prelaze te porozne granice koje nas dele od *Mittleurope* i Balkana. Često se ide upravo tamo, u prostore koji i sami imaju nerazrešene dileme sa identitetima. U pravu je Kiš: „Bez jasnih granica, bez Centra ili sa više centara, ‘Srednja Evropa’ danas sve više liči na onog Zmaja iz Alke iz druge knjige Anatola Fransa... niko od

onih koji su tvrdili da su ga videli nije znao da kaže kako izgleda... Govoriti danas o Srednjoj Evropi kao jedinstvenom geopolitičkom ili kulturnom fenomenu, nije bez rizika. Pa čak i tako, gledano iz istorijske perspektive, teško je govoriti o 'srednjoevropskoj kulturi' kao nekom nadnacionalnom entitetu i celini. Razlike među nacionalnim kulturama u ovom regionu veće su nego sličnosti, antagonizmi življi nego suglasja i homogenost..." (Kiš 2007: 33–34; Nojman 2011: 164; Neumann 1999: 144).

Verovatno je upravo zbog toga u Vojvodini svako zatvaranje nosilo veće rizike nego otvaranje, ali to ne znači da se otvaranje – prema (Srednjoj) Evropi i Balkanu – uvek činilo spasonosnim i lakim. Da li se Balkan, u ovom Kišovom opisu, više razlikuje od *Mitteleurope*? Da li oni koji su ga videli mogu tačno da kažu gde su mu granice, gde on počinje a gde završava? Balkan se spušta u Sredozemlje, zaseca Mediteran, njegove planine ponekad su više nalik moru u kojem završava, a „teško je odrediti dokle se naše more pruža i gde prestaje... nisu ucrtane (jasne granice, D. M.) ni u prostoru ni u vremenu“, kaže Matvejević (2007: 15).

Mogu li se saglasiti pogledi na Balkan svih onih koji ga nastanjuju, koji su ga nastanjivali, koji su dolazili i odlazili; onih koji su na njegovim prostorima bili zvani i nezvani, koji su otišli ili su prote-rani? Postoji li neka homogena balkanska kultura? A antagonizmi!? Jesu li manje živi nego na prostorima Centralne Evrope? Pa čime je to onda Vojvodina okružena? Zmajevima o kojima priča Frans? Sa juga vladaju prostori istorije; sa severa prostori budućnosti. Nije li Zapad uvek posezao za Istokom kada su mu bili potrebni mitovi? Nije li Istok od Zapada pažljivo krijumčario osobenu racionalnost o kojoj govori Maks Veber (2011)?

Vojvodina se prema jugu otvarala kao Evropa prema Istoku, prema mitologiji. Prema Srednjoj Evropi ona se otvarala u potrazi za racionalnošću. No više nego zmajevi, ovi su geopolitički prostori za Vojvodinu više nalik fukoovskim heterotopijama (Fuko 2005b) – heterotopijama racionalnosti isto koliko heterotopijama mitologija. To su za Vojvodinu *druga mesta*, isto koliko je i Vojvodina njihovo *drugo mesto* – jedan etnički, kulturno, jezički, religijski, politički rasut prostor. Kako se onda zatvoriti? Kako se skupiti i sažeti? U pokušajima njenih zatvaranja ona je uvek stizala do podnožja kulturnih i istorijskih fragmenata njenih *drugih*: do fragmenata danas već isprane kulture *Mitteleurope*, do njene racionalnosti koja se iza njenih leđa preobrazila.

Stizala je do fragmenata balkanske istorije i mitologije, do njene nekoherentne tradicionalnosti i do fragmenata većinskog etniciteta koji se odavno izmešao sa *drugima* tokom istorijskog hoda vekovnih migracija.

No sve što je na ove prostore stizalo kao relativno homogeno u periodima istorijskih otvaranja bilo je, pre ili kasnije, rasuto snagom interkulturnih praksi sedimentiranih u svakodnevnom životu, a koje nadilaze etničke, političke i matično-kulturne pojedinačnosti. Govoreći o političkoj prirodi diskursa o centralnoevropskom identitetu, Skopflin će primetiti da „ovaj identitet ne samo što nudi izlaz iz homogenizacije [...] tako što ističe evropske osobine lokalnih kultura, pre svega pluralizma i demokratije, nego pojedincu nudi i drugi, viši nivo identiteta, pomaže mu da izbegne opasnost redukcionizma koji je u srži političkog nacionalizma” (Džordž Skopflin, prema: Nojman 2011: 167). Ali čini se da iza ove pogranične geografije rasutosti Vojvodine koja se prema severu otvara ka Centralnoj Evropi a na jugu ka Balkanu žive mnogo veći i stariji „svetovi” – možda i opasniji? Postoje mnogo *veći drugi* nego oni koje Vojvodina zatiče kao svoje *značajne druge* – bez kojih ne bi mogla sebi da dopusti igru rasutosti. Ne radi li se ovde o geografiji i geopolitici višestrukih membrana, slojeva, međuprostora koji dele panonsku ravnicu od velikog azijsko-orijentalnog sveta na jugoistoku i onog evropskog sveta na Zapadu koji monopolizuje ideju Evrope? Ne čine li Centralna Evropa i Balkan ona mesta na kojima uticaji ovih velikih svetova slabe, jenjavaju, preobražavaju se, da bi do ravnice stigli kao fragmenti ili talasi već odavno i daleko oslabljenih bura? Kada su već te bure udaljenog i velikog drugog stižane, u geografiji ravničarske rasutosti ne mora više da se pita „kako je moguće biti Persijanac” – to je ono pitanje kojim je u svojoj „nezaštićenosti” opsednuta (zapadna) Evropa (Lorenzo 2012: 47) kada susreće svoje druge

U geografiji ravničarske rasutosti, koja je okružena svojim bliskim drugima, ono što dolazi iz udaljenijih velikih svetova Istoka i Zapada, a preko Balkana i *Mitteleurope* može da se smesti – kroz igru otvaranja i zatvaranja (nikada do kraja otvaranja i nikada do kraja zatvaranja) – kao tiha svakodnevica suživota mnogih drugih.

---

1 Na ovom mestu Skopflin govori o izlazu iz „homogenizacije sovjetskog tipa”; međutim, može se govoriti o izlazu iz homogenizacije bilo kog etničkog, kulturnog ili političkog tipa.

Literatura:

- Berkhout, S. J. (2005). The Decentralisation Debate: Thinking about Power. *International Review of Education / Internationale Zeitschrift für Erziehungswissenschaft*, 51 (4): 313–327.
- Braudel, F. (1992). *Igra razmjene*. Zagreb: August Cesarec.
- Brodel, F. (2001a). *Mediteran i mediteranski svet u doba Filipa II. Uloga sredine*. Beograd: Geopoetika.
- Brodel, F. (2001b). *Mediteran i mediteranski svet u doba Filipa II. Kolektivna sudbina i opšta kretanja*. Beograd: Geopoetika.
- Farineli, F. (2012). *Geografija: jedan uvod u modele sveta*. Novi Sad: Akadem-ska knjiga.
- Fuko, M. (2005a). Pitanja Mišelu Fukou o geografiji. U: Milenković, P. i Marinković, D. (ur.). *Mišel Fuko: 1926–1984–2004*. Novi Sad: VSA.
- Fuko, M. (2005b). Druga mesta. U: Milenković, P. i Marinković, D. (ur.). *Mišel Fuko: 1926–1984–2004*. Novi Sad: VSA.
- Kiš, D. (2007). *Život, literatura*. Beograd: Prosveta.
- Lorenzo, E. (2012). *Razočarana Evropa: prilozi za jednu evropsku mitologiju*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Marinković, D. (2012). Regionalni drugi. U: Sokolovska, V. i Marinković, D. (ur.). *Regioni i regionalizacija*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Matvejević, P. (2007). *Mediteranski brevijar*. Zagreb: VBZ.
- Mumford, L. (1986). *Mit o mašini. Pentagon moći*. Zagreb: GZH.
- Neumann, I. B. (1999). *Uses of the Other: "The East" in European Identity Formation*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Nojman, I. B. (2011). *Upotrebe drugog: „Istok“ u formiranju evropskog identiteta*. Beograd: Službeni glasnik.
- Veber, M. (2011). *Protestantska etika i duh kapitalizma*. Novi Sad: Mediteran Publishing.
- Zanini, P. (2002). *Značenja granice*. Beograd: Clio.
- Zimel, G. (2008). Stranac. U: Marinković, D. (ur.). *Georg Zimel: 1858–2008*. Novi Sad: Mediterran Publishing.